

КР. ЦЕРКВА И КУЛЬТУРА
ЗА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ
І КУЛЬТУРИ**

III. ВИПУСК

о. Мирослав Ріпецький.

**УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА І КУЛЬТУРА
ЗА ЯРОСЛАВА МУДРОГО І ЙОГО СИНІВ**

ВИДАВНИЦТВО ОО. ВАСИЛІЯН

Мондер, Алберта, Канада

— 1953 —

Нічого противного вірі чи моралі.
Едмонтон, 21-го лютого, 1953.

о. Др. Петро Качур,
Єпархіальний Цензор.

ч. 18/53.

Дозволяється видати.
Едмонтон, 22-го лютого, 1953.

† НІЛЬ, Єп.

I. ЧАСТЬ

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА І КУЛЬТУРА ЗА КНЯЗЮВАННЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

1. Панування князя Ярослава Мудрого

Тридцять п'ять літ (1019-1054) володів князь Ярослав Мудрий Київською Державою, яка за його князювання стояла на верху розквіту і могутності. Своїми великими ділами князь Ярослав завершив працю свого батька, святого Володимира Великого коло організації української Держави і Церкви.

В 1036 р. після смерти князя Мстислава, який панував в Лівобережній Україні, в руках Ярослава Мудрого опинилася уся Володимирова спадщина — усі українські, білоруські і московські землі крім полоцької, де володів окремих князь з родини Руриковичів. Князь Ярослав Мудрий заложив над Сяном місто Ярослав, як західну пограничну твердиню. На півночі він поширив границі Київської Держави по Чудське озеро, де заснував місто Юріїв.

Ярославове військо у завзятому бою побороло печенізьку орду, яка своїми нападами знову почала дуже докучати Київській Державі. Печеніги втекли за Дунай і від цього часу вже не появлялись на українських землях. Цею великою побідою над Печенігами Київська Держава заслужила собі на почесну назву “заборола культури і циві-

лізації перед степовиками”. Князь Ярослав неспинно старався опанувати чорноморські степи, укріпив їх низкою городів-твердинь та над Россю заложив місто Юріїв.

Спільна державна організація, спільна Церква і спільне право причинилися за князювання Ярослава Мудрого до створення могутньої Української Держави, яка своїми границями сягала від Фінського заливу до Кавказу та від середньої Волги до Карпат і під самий Краків. Князювання Ярослава Мудрого є світлою і щасливою добою в історії нашого народу. Тогочасний французький історик, Левеск, пишучи про посольство французького короля Генриха I до князя Ярослава Мудрого славить могутність і культуру Київської Держави отсими словами: “цей край більше обєднаний, щасливіший, могутніший і культурніший, ніж сама Франція”.

2. Українська Церква за панування Ярослава Мудрого

Князь Ярослав Мудрий дуже заслужився для української Церкви. Він залишив по собі славу великого будівничого і щирого опікуна Церкви. Літописець називає князя Ярослава “христіянським” та каже, що за його князювання христіянська віра поширилась і укріпилась по всіх землях Київської Держави та почали зявлятися ма-настирі. Князь Ярослав Мудрий продовжував працю свого батька, Володимира Великого, та старався про поширення христіянства в цих сторонах Київської Держави, що в них ще люди не були охрищені.

Князь Ярослав Мудрий зі своєю дружиною
(старий малюнок у Софійському соборі)

Із загальним поширенням Христової віри збільшилась потреба власних, рідних священиків, що вміли б зрозумілою мовою поборювати поганські звичаї й обряди, які держалися ще між простолюдьдям. Князь Ярослав дбав про те, щоб дати народові освічених священиків та наділяв їх землею і іншим добром, щоб забезпечити їх удержання. За панування князя Ярослава число священиків значно збільшилося, бо при єпископських катедрах заснувано окремі духовні школи, що з них вийшли ряди освічених душпастирів. Літописець згадує, що за Ярослава приїхали до Києва з Візантії і з Болгарії учителі церковного співу, які завели хоровий спів. Вони залишили нам грецький і болгарський церковний напів. Князь Ярослав Мудрий добре розумів, що величаві, гарно прикрашені церкви мають великий вплив на нарід. Тому він казав збудувати в Києві і в інших містах просторі Церкви та не жалувал коштів, щоб їх прикрасити мистецькими малюнками і різьбами.

* * *

Коли князь Ярослав Мудрий заволодів Київською Державою, головою української Церкви був митрополит Іван. При Десятинній Церкві мав осідок єпископ-помічник, Анастазій Корсунянин. Коли він пішов на службу польському королеві, Болеславові, не обсаджувано вже єпископської катедри при Десятинній Церкві. Єпископом-помічником був єпископ в Білгороді київському. Князь Ярослав заснував єпископство в Юрієві над Россю, щоб митрополит мав недалеко, ще одного єпископа, потрібного при висвя-

чуванні нових владик. За князювання Ярослава Мудрого було вже в Київській Державі 8 єпископів: в Ростові, у Володимирі Великому і Білгороді київському, в Чернигові, в Переяславі, в Новгороді і в Юрієві. За Ярослава поставлено в Новгороді першого єпископа з місцевого духовенства, Луку Жидяту.

Найважливішою подією в історії української Церкви за панування Ярослава Мудрого була канонізація князів-мучеників, Бориса і Гліба. В цьому часі дуже поширились по усій Україні оповідання про численні чудесні uzдоровлення за заступництвом святих князів, Бориса і Гліба. Митрополит Іван виступив з ініціативою канонізації князів-мучеників. В літописі читаємо, що митрополит сказав до князя Ярослава: “Добре було б, побожний князю, вибудувати Церкву під покровом святих князів, Бориса і Гліба та назначити день, коли мається їм віддавати честь”. Князь Ярослав згодився на пропозицію митрополита Івана.

У Вишгороді побудовано заходами князя Ярослава і митрополита Івана простору деревляну Церкву та прикрашено її іконами і різьбами. Дня 20 липня 1020 р. відбулось посвячення Церкви і канонізаційне торжество святих князів Бориса і Гліба при участі князя Ярослава, митрополита Івана, єпископів, численного духовенства і бояр та великого здвигу народу. Митрополит Іван посвятив новозбудовану Церкву в честь святих мучеників-князів Бориса і Гліба. Коли отворено домовину, в якій були похоронені святі князі, їхні тіла були нетлінні-незіпсуті, свіжі немов живі.

Домовину з нетлінними мощами святих князів-мучеників, Бориса і Гліба, перенесено до Церкви і приміщено по правій стороні.

Митрополит Іван установив день смерти князя Бориса — 24 липня, — днем пам'яті святих князів, Бориса і Гліба. Дуже швидко поширився на Україні культ перших українських святих, Бориса і Гліба. Митрополит Іван уложив церковну службу новим святим на підставі існуючих церковних зразків, головню стихир верховним апостолам, Петрові і Павлові. В стихирах і в каноні митрополит називає святих князів, Бориса і Гліба, окрасою української землі та славить їх за те, що вони пішли слідами свого батька, святого Володимира Великого, в поширенні Христової віри та через гарячу любов до нього заясніли великою світлістю на Україні.

Борис і Гліб були улюбленими синами князя Володимира Великого. Від дитячих літ виховувала їх мати Болгариня-християнка, та кладала в їхні серця тривкі основи справжнього християнського життя. Князь Володимир передав Борисові управу ростовського князівства, а Глібові муромського. В цих князівствах не була ще поширена християнська віра, тому побожні князі, Борис і Гліб, дбали головню про те, щоб людей просвітити світлом Христової науки. Вони спроводили священників, які проповідували поганським племенам святу Євангелію і хрестили людей. Князі Борис і Гліб визначалися великими християнськими чеснотами. Вони були людяні і милосерні для своїх підданих та щиро опікувались убогими, вдовами і сиротами.

Князь Володимир Великий уважав Бориса своїм гідним наступником і перед смертю завізав його до Києва. Тоді Печеніги напали на Київську Державу, тому князь Володимир вислав проти Печенігів сина Бориса з київською дружиною. Після смерти князя Володимира святого Святополк використав неприсутність Бориса та обняв великокняжий київський престіл. Він задумав позбутись своїх суперників, Бориса і Гліба, і вислав скритовбивників, щоб їх убили. Вертаючи з воєнного походу, князь Борис затримався над рікою Альтою та довідався про смерть батька і про лукаві заміри брата Святополка. Дружинники радили Борисові, щоб вертав до Києва і зайняв престіл свого батька Володимира. Борис відкинув їх раду, кажучи: “Я не підійму руки на свого брата, який заступає мені батька”.

У великому смутку й тузі князь Борис молився, плакав гіркими сльозами й співав побожних пісень. Висланники “окаянного” Святополка впади до князівського шатра і копіями вбили Бориса. З молитвою на устах князь-мученик Борис віддав Богові свою душу. Коли князь Гліб дізнався про недугу батька, вибрався човнами через Смоленськ до Києва. Човни князя Гліба зустрілися з човнами вбивників. Злочинці перескочили до князівського човна. Князь Гліб молився і з сльозами благав вбивників: “Не губіть мене, дорогі браття! Я не зробив вам ніякого лиха.” Та вбивники не слухали прохань побожного князя. Горясір дав знак і кухар Торчин убив мечем князя Гліба.

Прихильники князя Бориса поховали потайки його мощі у Вишгороді. Мощі князя Гліба знай-

дено в чудесний спосіб, бо показалася ясність і виявила, де їх похоронили. Коли князь Ярослав Мудрий прогнав “окаянного” Святополка, казав поховати нетлінні мощі святих князів-мучеників, Бориса і Гліба, в новій камінній домовині в Церкві св. Василя у Вишгороді.

Старовинні письменники, Яків Мних і літописець Нестор, написали оповідання про життя і мученичу смерть святих князів, Бориса і Гліба, та про чудесні uzдоровлення недужих за їхніми молитвами.

Митрополит Іван помер в 1020 р., небавом після канонізації святих князів, Бориса і Гліба. В цьому часі вже не існував охридський патріархат. Тому князь Ярослав Мудрий, який змагав до самостійности української Церкви в злуці з Апостольською Столицею, звернувся до Папи римського, Венедикта VIII, щоб поставив нового голову української Церкви. Апостольська Столиця іменувала київським архієпископом Олексія Болгарина, який в 1021 р. обняв митрополичу катедру в Києві.

Літописець каже, що митрополит Олексій Болгарин був дуже освіченою і праведною людиною. Він знав грецьку, латинську і старословянську мову. Не знаємо, як довго митрополит Олексій Болгарин займав київський митрополичий престіл та коли він помер. Історики здогадуються, що византійський патріарх приневолив митрополита Олексія Болгарина уступити з київської катедри.

В 1039 р. прибув до Києва митрополит Тео-
пемпт, іменований византійським патріархом.
Літописець згадує, що митрополит Теопемпт на-
ново посвятив Десятинну Церкву, яку після по-
жару відновлено і прикрашено старанням князя
Ярослава.

Не корисні для Київської Держави політичні
обставини спонукали князя Ярослава Мудрого
згодитись на підчинення української Церкви Ви-
зантії. Київська митрополія перейшла в безпо-
середню залежність від византійського патріяр-
хату, як одна з його 70 митрополій. Вона стала
знаряддям византійської політики, бо византій-
ський цісар був диктатором у всіх церковних
справах царгородського патріярхату. Князь Яро-
слав Мудрий скоро зрозумів велику небезпеку
від цього византійського верховодства та по пер-
ших досвідах старався позбути цієї залежності.
В мирових переговорах з Византією, князь Яро-
слав домагався поширення прав української Цер-
кви. Після уступлення митрополита Теопемпта
князь Ярослав Мудрий не приймав присланих
з Византії митрополитів греків, тому якийсь час
київська митрополія не була обсаджена.

В 1049 р. прибуло до Києва з Франції велике
посольство під проводом двох католицьких єпис-
копів, Готіє з Мео і Рожер із Шальон сюр Марн,
сватати княжну Анну Ярославну за французького
короля, Генриха I. Єпископи вели з князем Яро-
славом розмови про церковні справи та про від-
носини на католицькому заході. Деякі історики
здогадуються, що Анна Ярославна, як французька
королева, будучи в близьких взаєминах з Апо-

тольською Столицею, вплинула на свого батька, щоб зірвав залежність київської Церкви від византійського патріярхату та подбав про її усамо-
стійнення.

* * *

Князь Ярослав Мудрий іменував в 1051 р. без порозуміння з царгородським патріярхом священика при Церкві св. Апостолів Петра і Павла в Берестовім, Іларіона, митрополитом української Церкви. Перебуваючи в цьому літньому дворі в Берестовім, князь Ярослав мав змогу пізнати священика Іларіона, який визначався незвичайною набожністю, чесним характером і високою освітою. На соборі в Києві єпископи затвердили вибір Іларіона на голову української Церкви та висвятили його згідно з апостольськими правилами із усталеним звичаєм. Іларіон перший з українців зайняв високе становище митрополита київської Церкви. Священик Іларіон був визначним письменником і проповідником. Він був автором одного з найкращих творів староукраїнського письменства: “Слово о законі і благодаті. — Похвала князеві Володимирові.” Священик Іларіон дав почин Печерському монастиреві.

В літописі читаємо, що “священик Іларіон, муж добрий, учений в книгах і постник, ходив з Берестового над Дніпро на горбок, де тепер стоїть старий Печерський монастир і тут молився. Він викопав тут малу печеру на два сажні, в якій відспівував часи і таємно молився Богові. По якомусь часі Бог піддав князеві думку, щоб поставив його митрополитом у св. Софії, а ця печера остала.”

В нашому найдавнішому літописі не маємо докладніших відомостей про поставлення Іларіона київським митрополитом та про наслідки усамостійнення української Церкви. Не знаємо, яке було відношення византійського патріархату до незалежної української Церкви. Митрополит Іларіон був у взаєминах з Апостольською Столицею. Наш літописець не згадує про участь митрополита Іларіона в похороні князя Ярослава Мудрого в 1054 р. Історики здогадуються, що митрополит Іларіон уступив з митрополичого престолу під напором царгородського патріарха і вступив до Печерського монастиря. Тут він розвинув діяльність як ігумен Никон, названий Великим.

Князь Ярослав Мудрий дав почин українській самостійній Церкві вибором Іларіона на митрополита та скликанням собору єпископів. На жаль він не мав змоги зв'язати органічно українську Церкву з Апостольською Столицею, одинокою тогочасною силою, що могла захистити Київську Державу від політичного розкладу і культурного занепаду, як каже історик Томашівський.

3. Книжна освіта і письменство за Ярослава Мудрого

Князь Ярослав Мудрий поклав великі заслуги коло поширення книжної освіти і науки в Київській Державі. Він любив науку і заохочував громадян до освіти. Князь Ярослав пішов за прикладом батька, Володимира Великого, та заснував школи. Він приказав священникам, боярам і знатним громадянам, щоб посиляли дітей на

науку. Літописець згадує, що князь Ярослав Мудрий звелів зібрати триста дітей та віддати їх до шкіл, щоб вони набули книжну освіту.

Про заходи Ярослава Мудрого коло поширення книжної науки читаємо в літописі оце: “Ярослав кохався в церковних книгах та дуже любив приставати зо священниками, а особливо з монахами. Він до книг прикладався і часто читав в день і вночі. Він зібрав багато вчених і писарів та перекладав книги з грецької мови. Так списано багато книг та зібрано вірним на науку. Так як один виоре землю, а другий посіє, а інші жнуть і споживають в достатку, так було і з Ярославом. Батько його Володимир зорав землю і зробив її придатною до сійби — хрещенням просвітив народ, а Ярослав засіяв серця вірних людей книжними словами, а ми пожинаємо, користаючи з книжної науки.”

Князь Ярослав умів чужі мови та заєдно читав вчені книги, тому названо його “Мудрим.” Він нераз проводив цілі дні на розмовах з ученими, яких запрошував на княжий двір. Князь Ярослав доручив ученим перекладати різні твори византійського письменства з грецької мови на церковно-словянську та звелів переписувати перекладені книги. Таким чином зібрано багато перекладів, які князь Ярослав Мудрий приказав зложити в київській катедральній Церкві св. Софії. Так повстав в Київській Державі перший книгозбір — перша державна бібліотека.

* * *

Перекладачами були головно вчені Греки і Болгари, які добре знали грецьку і старословян-

ську мову, а також українські вчені, які вийшли з Володимирових шкіл. Завдяки повній посвяти праці перекладачів повстало багате староукраїнське перекладне письменство. Поруч книг святого Письма в обсяг перекладного письменства входили письма св. Отців і учителів Церкви, збірники релігійно-морального змісту і житій святих, твори наукового змісту, повісті і апокрифи.

Книги св. Письма були з поясненнями, щоб читачі не толкували собі їх хибно. Із святого Письма Нового Завіту були передусім переклади євангелій і апостольських листів, які були потрібні до богослуження. Євангелії з поясненнями звались “учительними,” а апостольські листи і псалтирі з поясненнями називались “толковими.” Богослужбова книга, в якій були зібрані переклади поодиноких розділів історичних учительських і пророчих книг Старого Завіту, звалась “Паремійник.”

Багата була перекладна література творів св. Отців і учителів Церкви. Найпопулярнішим з них був на княжій Україні великий проповідник, св. Іван Золотоустий. Його твори були поміщені в окремих збірках, які називались: “Злотоуст,” “Злотоструй” і “Маргарит,” або містилися поруч творів інших Отців Церкви в збірниках під заголовком “Ізмарагд” і “Златая ціп.”

Збірниками релігійного змісту були також: “Минеї,” “Патерики” і “Прольоги,” які містили життєписи святих. В “Минеях” були поміщені життєписи святих за місяцями на цілий рік, в “Патериках” були життєписи святих по поодиноким краях, а в “Прольогах” життєписи святих в скороченні.

Поруч релігійних збірників найбільше були поширені збірники літописного змісту: “Хроніки” й “Палей.” Хроніки — це византійські літописи, які починались сотворенням світа, а кінчилились історією Византії. В “Палєях” містилась біблійна історія Старого Завіту.

Багата була перекладна література грецьких повістей про македонського короля Олександра, про троянську війну, про премудрого Акира, про Девгенія Акрита, про Варлаама і Йоасафа і ін.

Дуже багатим і важним відділом перекладного письменства були “Апокрифи.” Це були різні перекази на біблійні теми: про сотворення світа, про ангелів і прародичів та їх гріх, про біблійні постаті Старого і Нового Завіту та про позагробове життя.

Переписуванням книг займались головню духовні особи, священники і монахи, а також дяки. В більших містах, як осередках культури, було багато таких фахових переписувачів. Вони дуже дбали про красу письма та старались дати книжку в якнайкращому вигляді.

Найдавніші наші рукописи були писані не такою скорописю, якої вживаємо сьогодні, це є письмом, в якому букви лучаться одна з одною, а так званим “установом”, це є письмом, що визначається великою простотою. Переважали в ньому простолінійні букви, досить правильні кути і кола. Пізніше устав перейшов в півустанов, це є письмо ломане, неправильне, з буквами над рядками, так званими титлами. В установі і півустанові кожна буква стояла окремо, віддільно. Початкові букви були прикрашені різними орнамен-тами. Крім мистецьких початкових букв, так

званих “ініціялів” подибуємо в давніх рукописах окремі рисунки, так звані “мініатури” і заставки у виді плетінок, птиць, і звірів. Ці прикраси книг вимагали багато часу, терпеливості і витривалості. Ініціяли, заставки і мініатури мальовано різними фарбами, головно червоною, так званою “киноварю”, а нераз сріблом і золотом. В давнину писали книги на тонкій шкірі, яка звалась “пергамен”. Спершу привозили пергамен на Україну з Греції і з Азії. Пізніше навчились на Україні виправляти телячу шкіру і робили з неї гарний, білий пергамен.

Праця переписувача була тяжка, тому сучасники з признанням і пошаною дивились на муравлину працю переписувачів. Переписування церковних і релігійних книг було ознакою вищої освіти. Літописець величає переписувачів словами “премудрий”, “вчений”, великий філософ”. Наші предки дуже цінили і шанували книжки та уважали їх великим багатством. Вони оправляли книжки в дошки покриті шкірою або в срібну оправу з мистецьким орнаментом.

Перекладне письменство мало велике значення для дальшого розвитку староукраїнського письменства. Спираючись на чужі зразки перекладної літератури вчені українці стали писати власні, оригінальні твори. Деякі письменники, які здобули собі вищу літературну освіту, писали вищим стилем, користуючись багатими засобами византійського красномовства. Інші письменники писали просто і ясно, дбаючи про зміст, а не про гарний спосіб вислову.

Таким письменником, що писав вищим стилем, був священник Іларіон, якого князь Ярослав Мудрий високо цинив та іменував київським митрополитом. Іларіон написав знаменитий твір під заголовком: “Слово о законі і благодаті,” який складається з трьох частин. Завданням першої частини “Слова” є прославити прихід Христа на землю для рятунку людського роду. Автор розуміє під законом старий завіт — жидівство, а під благодатю — новий завіт — християнство. Закон, це є старий завіт, мав підготувати людей до Христового приходу. Іларіон порівнює старий завіт з новим та переходить від поганської України до християнської, охрещеної князем Володимиром Великим.

В другій частині “Слова” міститься “Похвала кагану Владимиру” (великого київського князя називали каганом). Письменник Іларіон славить князя, святого Володимира Великого, за його великі діла і чесноти та за те, що просвітив Україну світлом християнської віри. В пориві красномовного захоплення Іларіон відзивається цими словами: “Встань з твоєї могили, прокинься зі сну, бо Ти не вмер, але спиш до часу спільного усім воскресення. Встань, поглянь на свого сина Юрія (князь Ярослав мав хресне ім'я Юрій), поглянь на того, що є окрасою престолу Твоєї землі, і втішся, розвеселись. Поглянь на цього і на добровірну Твою невістку Ірину, поглянь на Твоїх внуків і правнуків, як живуть, як хоронить їх Господь, як удержують добру віру по Твому заповіту, як часто ходять до святих церков, як славлять Христа, як поклоняються Його імени. Поглянь й на город Київ, що с'є велич-

ністю, поглянь на квітучі Церкви, поглянь на зростаюче християнство, поглянь на город, що сяє і блищить від ікон святих, що пахне кадилом, який славлять, в якому чуються святі Божі співи. І побачивши це все, втішся і розвеселись та прослави доброго Бога, що це все уладив”.

Третя частина “Слова”—це патріотична молитва, в якій Іларіон просить Господа Бога, щоб опікувався новою християнською Україною.

“Слово о законі і благодаті” є свідомством високої освіти і великого таланту письменника Іларіона. Історик Грушевський каже, що Іларіонове “Слово” приковує увагу дослідника своїми високими літературними прикметами. Воно є одним з найбільш літературних і високо мистецьких творів, які взагалі має наше письменство. Іларіон знає всі засоби византійського красномовства (символічні образи, порівняння і протиставлення, різні поетичні звороти і прикраси) та вміє використати їх із почуттям міри. “Слово” являється важним культурним документом та показником цієї високої освіти, якої досягли наші письменники-вихованці Володимирових шкіл. Іларіон високо підіймається своїм талантом і безпосередністю почуття не лише над рівнем староукраїнського письменства, але й сучасного византійського, в якому не знайдемо в цих часах в проповідничій літературі такого твору, щоб дорівняв “Слову” Іларіона.

В Іларіоновім “Слові” пробивається народня свідомість і патріотизм—шира радість, що український народ обновився Христовою вірою та dokonав великих діл в останніх десятиліттях князювання Ярослава Мудрого. Іларіон звеличує

сучасну силу, блиск і значення Київської Держави, яку князь святий Володимир Великий прилучив до громади християнських держав. Історик української літератури, Возняк, каже, що Іларіон вилив свої почування своїм власним способом та дав самостійний твір, бездоганний і блискучий в цілості і в подробицях.

Священик Іларіон виголосив своє “Слово” ще заки став митрополитом мабуть в Десятинній Церкві між роками 1037 а 1050 в присутности князя Ярослава Мудрого і його родини. “Слово” Іларіона було дуже поширене на східнословянських землях та мало великий вплив на письменство словянських народів. Кілька разів редактори переробляли, скорочували і доповнювали Іларіонове “Слово.” Наслідком цих змін в складі і в тексті маємо чотири редакції “Слова.”

4. Церковне мистецтво (будівництво, малярство і різьбарство) в Ярославовій Державі

Кияни називали князя Ярослава Мудрого “хоромцем”, це значить охочим до будування, бо він дуже любив будувати і гарно прикрашувати нові будівлі. Найбільше дбав князь Ярослав про свою столицю, Київ, яку вивінував щедро величавими будівлями. На місці славної побіди над печенігами під Києвом князь Ярослав Мидрий заложив “Новий Київ” та обвів його новими укріпленнями з мурованими оборонними вежами (баштами) і воротами. Літописець згадує про “Великий двір Ярослава”, в якому було так простірно, що тут могло поміститися усе княже військо.

Над одними київськими воротами, які назва-

Руїни Золотих Воріт (вид з XVII ст.).

но “Золотими”, князь Ярослав звелів збудувати Церкву Благовіщення Преч. Діви Марії. Церкву покрили золотою бляхою, тому ці ворота назвали золотими. “Золоті ворота” склалися з двох стін, довгих 15-17 метрів, получених склепінням. До наших часів збереглися дві частини стін “Золотих воріт”, які є цінним документом будівельної техніки XI століття.

* * *

В “Новому Києві” князь Ярослав Мудрий почав в 1037 р. будову величавої катедральної Церкви св. Софії, яка є найбільшою і найкращою церквою старокняжої доби. Митрополит Іларіон свідчить, що Ярославова Софійська катедра заступила собі на подив у всіх сусідніх народів та не знайдеться для неї пара на цілій півночі від сходу до заходу. Торжественне посвячення катедральної Церкви св. Софії відбулося при участі папського легата Алексія.

Своїми архітектурними формами та малярськими і різьбарськими прикрасами Софійська катедра є взірцем українського церковного мистецтва XI століття та дорогоцінною пам'яткою нашої славної минувшини. З доручення Української Академії Наук І. Маргилевський перевів досліді, які усталили розподіл і стиль катедри св. Софії з часів князя Ярослава Мудрого. Первісно мала п'ять нав і п'ять вівтарних апсид (заглиблень) від сходу, з яких середня була значно ширша і висунена. До поперечних нав притикав із заходу притвір. Склепіння і луки спиралися на 12 стовпах (кольонах). Над серединою церкви

на склепінні підносились головна, величезна баня (копула) з досить високим підбанником, а навкруги її було вісім менших бань. Над кожною апсидою була півбаня. З трьох боків (крім сходу) оточувало церкву поверхове опасання з галерією, сперте на кольонах і луках (арках). Особливо гарно був прикрашений західний причілок. Кольони (стовпи) були з порфіру, мармору і алябастру. З північно-західного боку була вежа із сходами на церковні хори і на опасання. Софійська катедрa з апсидами і опасанням мала

Собор св. Софії

розмір 39 м. х 34 м. З первісних мурів катедральної Церкви св. Софії заховались до наших часів стіни середньої частини і частина склепінь. В сучасному виді із старих мурів бачимо лише східні апсиди, а все навколо пізніші добуводи.

Малярська і різьбарська прикраса Софійської катедри збереглась тільки в незначних останках. Первісно ціле нутро катедральної Церкви св. Софії було покрите мозаїками (образами виложеними з різнобарвних камінців) і фресковими (фарбами мальованими) образами та різьбленими в різні взори плитами. Пресвітерія (частина церкви коло престолова), головна баня і побідний лук (перед пресвітерією) були прикрашені дорогоцінними мозаїчними образами, а решта церкви фресковими малюнками. За престолом був великий, чудовий образ Божої Матері, яка означала Божу Премудрість (св. Софію). На образі була зображена Божа Мати, зодягнена в блакитний плащ і золотий покрив, як стоїть з піднесеними вгору руками і молиться. Під цим образом було зображення Тайни Вечері. З обох сторін трапези Христос подає Апостолам св. Причастя. Під апостолами були образи різних святих, що прославились в перших часах християнства: св. Миколай, св. Василій Великий, св. Григорій Богослав, св. Іван Золотоустий, св. Климент, папа римський, і інші. Ці прегарні, запрестольні мозаїчні образи, які були головною прикрасою Софійської катедри, нарід назвав “Нерухомою стіною.” В головній бані була збірна картина родини князя Ярослава Мудрого. Чотири бічні апсиди були розмальовані образами з життя Пресв. Богородиці, св. Михайла, св. Петра і св. Юрія.

Стіни головної нави були покриті картинами із Старого й Нового Завіту. Решта стін і стовпи були прикрашені постатями святих. В Софійській катедрі був задержаний розподіл картин і постатей, який вже усталився у византійському малярстві.

В XIX. ст. в Софійському Соборі в Києві відкрито фрески з часів Ярослава Мудрого, які пізніше забілено при обнові Церкви, та мозаїчні образи в головній бані і на стовпах побідного лука (образи Христа Царя, Пресв. Богоодиці, св. апостола Павла, арханг. Гавриїла, св. Василя Великого, св. Івана Золотоустого, св. Лаврентія і ін.). Крім релігійних образів збереглись на стінах наріжних веж світські картини, які зображують життя княжого двора — княжий суд, военний похід, лови звірів, народні забави і ін. Дослідники мозаїк і фресків Софійської катедрі ствердили, що типи постатей і стиль композицій є византійські. Творці Софійських образів мабуть походили з Царгороду або в ньому набули мистецьку освіту. Історик мистецтва Сичев каже, що мозаїчні образи Софійської катедрі були виконані не одним мистцем, а гуртком, в якому бачимо першорядних мистців, що дали твори скінченої досконалости (образи св. Василя Великого, св. Івана Золотоустого і св. Лаврентія) і образи другорядних майстрів.

З різьбарських прикрас київської Софійської катедрі годиться згадати капітелі кольон, які є прикрашені плоскорізьбленими хрестами і листками. В орнаментиці софійських хорів переважає стяжка, яка творить декоративні рямці для символічних птахів, квітів і інших прикрас.

Дослідник старокнязівської різьби, Макаренко, стверджує, що декоративні мотиви різьб Софійської катедрі прийшли на Україну через Болгарію з культурного греко - італійського світу. В пресвітерії Софійської катедральної Церкви стоїть прегарний мармуровий саркофаг - гробниця, яку називають домовиною князя Ярослава Мудрого. Є це величезна скриня з мармурового бльоку, покрита двоспадним віком. Стіни гробниці прикрашені плоскорізьбою символічних розцвілих хрестів (так зване "дерево життя), кипарисів, пальм, риб, птахів та християнських монограм (хризм), виконаних в стилі старохристиянського мистецтва. Макаренко каже, що Ярославова домовина, виконана першорядним мистцем, вказує на глибоку старовину і є мабуть малоазійського походження.

Київська катедра св. Софії багато перебула продовж довгих століть свого існування. Татари руйнували і грабували її тричі. В XVI. ст. вона була в руїні навіть без крівлі. В XVII. ст. за митрополитів Могили, Косова і Четвердинського обновлювано Софійську катедру і прибудовувано. Особливо поширено її за митрополита Ясинського і гетьмана Мазепи; тоді добудовано дві широкі нави та чотири бані. Тогочасні чужоземні мандрівники (Верещинський, Гайденштайн і Алепський) не могли надивуватись красі Софійської катедрі.

* * *

За князювання Ярослава Мудрого збудовано коло катедральної Церкви св. Софії мужеський монастир св. Юрія і церкву св. Ірини. Розкопки

церкви св. Ірини,—з якої залишився один цегляний стовп на Володимирській вулиці недалеко Софійської катедрі, — виявили, що церква св. Ірини була трьохнавна типу київських церков XI століття.

Старанням князя Ярослава Мудрого докінчено будову величавої Преображенської катедрі в Чернигові названої “Чернигівським Спасом.” Цю катедральну Церкву св. Спаса почав будувати тмутороканський князь Мстислав, брат Ярослава Мудрого. До наших часів заховались архітектурні форми Чернигівської Преображенської катедрі. Вона була спершу трьохнавна з трьома поперечними навами. На чотирох стовпах спочивала головна баня з підбанником. В місці перетинання бічних нав містились чотири менші бані. Бічні нави були поверхові з хорами, які підпирали дві пари кољон. Навколо церкви було опасання. В XII. ст. збудовано північну церковну вежу. Чернигівська катедральна Церква св. Спаса краще збереглась від київської Софійської катедрі. Із старої Преображенської катедрі залишилися стіни, стовпи і частина підбанників. Дослідники ствердили, що Чернигівська катедрі є дуже подібна своїми архітектурними формами до Церкви св. Спаса на Берестові близько Києва.

При розкопках переведених в 1924 р. стверджено, що з північного і південного боку Чернигівської катедрі коло крайніх апсид були каплиці майже квадратної форми з апсидами із сходу. При дослідіах катедральної Церкви знайдено останки мозаїк і малюнків, виконаних малярською технікою, званою “темпера,” в якій лучником для фарби є вода з органічним клеєм

(яйце, гума, карук). Ця малярська техніка уживалась у середньовіччі головно у Візантії і на Україні. В Чернігівській катедрі збереглись останки первісної різьбарської декорації, подібної до софійської.

5. Праводавство за панування Ярослава Мудрого (Ярославова “Руська Правда”)

З часу князювання Ярослава Мудрого заховалась важна пам'ятка, збірник наших давніх законів, який названо “Руська Правда”. Першою основою права на княжій Україні було звичаєве, усне право, це є звичаї та правні постанови, які повстали між людьми. Спершу не були списані закони, якими князі правили народом. Князь Ярослав Мудрий дбав про заведення кращого порядку в державі, тому він звелів зібрати звичаєве право і закони, які вже були на Україні, і списати їх для судової потреби. Так повстав найдавніший збірник законів “Руська Правда”, який складався з 17 параграфів. Найголовнішою суспільною потребою було забезпечити людину від кривди. Тому старовинне право мало переважно карний характер та постановляло кари за вбивство, побої, крадіж, підпал та інші злочини, що кривдили людину та нищили людське добро. Збірник законів “Руська Правда” є важним джерелом для пізнання життя та суспільних відносин на княжій Україні.

* * *

Керманічем Київської Держави був великий князь, який судив людей та радився з боярами і старшими дружинниками про усі найважливіші

державні справи. Увесь народ був поділений на три стани: княжу дружину, смердів і холопів. Найвищим станом людей була княжна дружина, до якої належали бояри — більші земельні власники, що займали провідне становище в княжій Державі. Старші дружинники називаються в “Руській Правді” “княжі мужі”. Вони займали

Князь Ярослав Мудрий видає закони

вищі уряди у війську і в державній управі. Молодші і звичайні дружинники ділились на дитських, отроків, гридей і мечників. Смердами називались усі свобідні міщани і селяни. Вони становили головну частину народу. Деякі смерди, які доробилися більшого майна, ставали боярами. Поруч із смердами проживали по містах і селах несвобідні, залежні люди, які називались холопами-рабами, ізгоями і закупами. Холопи або раби — це невольники, головно воєнні бранці, які не мали особистої свободи. Ізгої — це були люди, що не мали власної хати ані землі та ставали наймитами. Закупами називано запроданих людей, які за позичені гроші давали себе в застав господареві і служили у нього, доки не відробили довгу. Холопами ставали закупи, що не могли виплатити довгу або втікали від господаря. Холоп не мав жадних прав; він був власністю господаря і можна було його продати, як всяку річ.

Збірник законів “Руська Правда” стоїть далеко вище від пізнішого московського права та дає дуже похвальне свідоцтво культурности наших предків. Судова розправа (процес) мала вироблену форму, що вказує на давний розвій правних установ на княжій Україні і на пошану свободи людини, яку за що будь не вязнили і не карали. Провина оцінювалась по своїм наслідкам — по шкоді. Зверталось увагу на злу волю винувника і свідомість сповненого вчинку та на обставини. Закони “Руської Правди” не карали людини смертю, ані тілесною карою. Вони остро

карають зневагу людини, бережуть людської чести та входять в мотиви вчинку.

Суд відбувався звичайно в княжому дворі. Судив сам князь або в його заступстві котрийсь з урядовців. При суді урядували княжі урядовці — тивун, вирник і метальник. Сам покривджений вів вступне слідство. Коли когось обікрали, він оповіщував на торзі про крадіж. Коли не повернено втрати до трьох днів, тоді уважали за злодія того, що вкрадену річ купив або переховував. Покривджений мав право шукати злодія в своєму селі і в інших громадах. Мешканці мали обов'язок допомогти в розшуках. Коли покривджений віднайшов винуватого, приводив свідків до суду. Розправа перед судом велась на основі обвинувачення покривдженого і зізнання подвійних свідків: “видоків” — це є свідків, що бачили злочин на власні очі і “послухів,” це є свідків, які помагали шукати злочинця. Судова присяга називалася “рота”. Коли вбивника не знайшли або громада не хотіла видати провинника, тоді громада, що на її терені був злочин, платила кару, так звану “дику виру”. Звичайно кара за злочин була грошева оплата, яка звалася “вира”. Винуватий платив виру покривдженому і державній владі.

* * *

Хто убив “смерда” (вільного промадянина), звичайного дружинника або купця платив грошеву кару “виру” 40 гривен. За вбивство “княжого мужа” — старшого дружинника або урядовця — плачено подвійну виру — 80 гривен. За убиття винуватої жінки муж платив виру 20 гри-

вен. Хто убив холопа, платив господареві його вартість і не був караний за вбивство. За вбивство була дозволена кривава пімста тільки близьким своякам. В “Руській Правді” читаємо: “Коли хто убе чоловіка, то може мстити брат за брата, сини за батька, батько за сина, або братанич і сестрінок”. Суд рішав, чи пімста була слухна. Коли хто убив вбивника, був вільний від відповідальности і кари. В “Руській Правді” були визначені кари за скалічення і побої. За велике скалічення тіла — пр. за відрубання руки — плачено покривдженому виру 10 гривен і 20 гривен до княжої скарбниці; за відрубання пальця була вира 3 гривни. За скалічення, получене з обидою чести, винуватий платив вищу кару.

За деякі тяжкі злочини були високі кари. Закони “Руської Правди” карали прогнанням з волости і конфіскацією майна за розбій, за підпал хати або стодоли та за крадіж коней. Цю кару називано “поток і разграбленіє”. Частину сконфіскованого майна одержували княжі урядовці, які допомагали судити і карати. Були установлені окремі кари за крадіж корови, вола, свині, вівці і кози. Особлива згадка була про коней. Хто тільки сів на чужого коня, платив господареві виру 3 гривни. За крадіж з комори винуватий платив виру 3 гривни до княжої скарбниці. Коли покривджений зловив злодія на крадежі, міг його вбити, не боячись за це кари. Коли держав злодія до ранку, тоді вже треба було вести його на суд. Хто перекопав межу на рілі, або в пасіці, хто зрубав межевого дуба або стесав напись на дереві, в якому були пчоли, платив державній владі 12 гривен. За зіпсуття перевіса. це є сітки.

Князь Ярослав Мудрый.

якою ловили в лісі звіра, винуватий платив покридженому виру одну гривну, і до княжої скарбниці 3 гривни.

“Руська Правда” оборонювала купця, коли йому трапилось яке нещастя і він втратив товар від пожару, через війну або коли потонув човен, в якому перевожено товар. Тоді купець не відповідав за втрату. Коли купець взяв товар на кредит, наперед повинен заспокоїти претенсію чужостороннього купця, а потім місцевих. Хто був винен князеві, йому першому був обов'язаний заплатити належність.

Закони “Руської Правди” унормували спадщинні справи. Коли помер вільний громадянин і не залишив синів, його спадщина переходила до княжої скарбниці. Коли були незамужні дочки, частина спадщини припадала для них. В боярському стані по смерті батька сини мали обов'язок одружити незамужні сестри. Вдова мала право тільки до того, що муж її визначив. Коли зістались малолітні діти, вдова мала обов'язок доглядати господарство. Діти від невільниці не мали права до спадщини.

Щоб оборонити людей від здирства урядовців, була визначена такса, яку княжі урядовці мали право жадати від людей в часі урядових поїздок. В “Руській Правді” були окремі закони для Варягів, що забезпечували їм особливі полекші.

Князь Ярослав Мудрий мав за життя славу визначного законодавця і організатора і таким перейшов до пам'яті грядучих поколінь. В свій

законодатній праці князь Ярослав Мудрий опирався головню на західно-римському і византійському праводавстві. Велика є заслуга князя Ярослава, що він упорядкував і зібрав закони в одну книгу та видав постанови для усіх однакові, яких усі громадяни мали придержуватись. До цього часу судили людей після звичаєвого права, яке в різних сторонах Київської Держави було інше. Тому не було ладу, бо судді могли судити несправедливо після своєї вподоби і урядники могли здирати народ. Ярославів збірник законів “Руська Правда” став на цілі століття взірцем і основою праводавства.

Маємо чотири редакції “Руської Правди”. Перша з них, найдавніша, з часів князя Ярослава Мудрого. В другій редакції, зладженій в 60 роках XI. ст., є додані деякі постанови Ярославових синів про грошеві кари за різні карні вчинки і про такси княжих урядовців. Третя редакція, зладжена за князювання Володимира Мономаха, є розширена головню постановами приватного права про позичку, про відсотки і закупи. Вона заховалась в численних списках і називається також: “Суд Ярославль Володимирица” або “Устав князя Ярослава Владимерича о судіх”. Четверта редакція — це скорочення другої і третьої. На княжій Україні був відомий також у відписах так званий “Устав або свиток Ярославль”, який на подобу “Устава князя Володимира” означав обсяг компетенції церковного суду.

6. Родинні і державні звязки князя Ярослава Мудрого

Князь Ярослав Мудрий удержував живі приязні звязки з усіма тодішніми володарями північної і середньої Європи та був споріднений майже з усіма європейськими княжими родами. Історики слушно назвали князя Ярослава Мудрого “тестем Європи”.

Найживіші були взаємини князя Ярослава Мудрого із скандинавськими краями. Жінкою князя Ярослава була донька норвезького короля Оляфа, Інгігерда, якої християнське ім'я було Ірина. Вона виявляла особливу прихильність скандинавським королевичам, які стають дорадниками князя Ярослава Мудрого в державній управі і помічниками в обороні Держави. Скандинавські (варяжські) дружини брали заєдно участь у воєнних походах князя Ярослава Мудрого. Норвезький князь, Гарольд Сміливий, відомий лицар, оженився з донькою князя Ярослава, Єлисаветою, та пізніше став норвезьким королем. Коли норвезький король Оляф втратив престіл, знайшов із своїм сином Магнусом захист на княжому дворі Ярослава Мудрого. Пізніше за допомогою князя Ярослава королевич Магнус вернув на норвезький королівський престіл.

В літописі збереглася вістка, що англійські королевичі, Едвард і Етельред, перебували в Києві у князя Ярослава Мудрого. Опісли Едвард вернув до Англії і став королем. Літописець згадує про родинний звязок князя Ярослава Мудрого з англійським королівським родом.

Про взаємини князя Ярослава з Францією свідчить вінчання французького короля, Генриха I. з князівною Анною Ярославною, яке відбулося в травні 1049 р. Анна Ярославна визначалася незвичайною красою. Літописець каже, що “подібної не було на світі”. Королева Анна Ярославна повдовіла молодою, 29-літньою жінкою. Перед своєю смертю король Генрих хотів затвердити для Анни Ярославни регенцію французького королівства, однак вона зреклася її та спровадилась до королівського замку в Санлі близько Парижа, де зайнялась опікою над малолітніми королевичами, Филипом, Робертом і Гюгоном. Папа Микола II. в листі з 1059 р., адресованому до королеви Анни Ярославни висловлює похвалу за “її вірність, добродійність і всякі чесноти, якими вона украсила свою королівську достойність”. Королева Анна Ярославна побудувала в Санлі на передмісті Вітель монастир з гарною церквою в честь св. Вінкентія. В 1065 р. посвячено цю Церкву, збудовану в формі хреста з високою вежею, де були приміщені дзвони. Ця гарна церковця збереглась до наших часів. З південного боку притикав до Церкви монастир, в якому оселилися монахи чина св. Августина. Щороку монахи відправляли заупокійне богослуження в день смерти своєї добродійки, королеви Анни Ярославни. Старовинна легенда розповідає, що королева Анна привезла з Києва до Франції словянське Євангеліє, так зване раймське. Французькі королі складали присягу на цьому Євангелії. Імя королеви Анни Ярославни збереглось на численних документах. На грамоті, яку її син, король Филип I. видав абатству св. Кріспіна Ве-

ликого в Суасоні, королева Анна Ярославна поклала своє ім'я матірною мовою і словянськими буквами: “Анна Русинка”.

Князь Ярослав Мудрий був в союзі з німецьким цісарем, Генрихом III, в боротьбі проти Болеслава і Мешка та при рятуванні Польщі від заглади за Казимира. Німецький літописець Лямберт згадує, що в 1043 р. прибуло до цісаря Генриха III. посольство від князя Ярослава. Жінкою князя Святослава Ярославича була графиня Штадт, сестра трієрського єпископа Буркгарта.

Весь час князювання Ярослава Мудрого були живі зносини з Візантією. По нещасливим воєнним походах на Царгород князь Ярослав Мудрий скріпив мир заключений з Візантією, шлюбом свого сина Всеволода з византійською цісарівною з роду Мономаховичів.

Князь Ярослав Мудрий посвоячився з польським королем, Казириром I., видаючи за нього свою сестру Добронігу-Марію. Найстарший син князя Ярослава, Ізяслав, оженився з сестрою короля Казимира, а угорський король Андрій був жонатий з донькою князя Ярослава, Анастасією.

Великий був авторитет (пошана) князя Ярослава Мудрого в європейських краях та слава про його великі діла лунала по цілому світі.

7. Заповіт князя Ярослава Мудрого

Князь Ярослав Мудрий був свідомий того, що по його смерті Київська Держава може розпастиись на окремі удільні князівства і втратити свою могутність. Тому він в основу права наслідства — династичного устрою поклав поширене тоді в Європі право старшинства, так зва-

ний сеніорат. Воно мало на меті удержати одність Київської Держави тим способом, що найстаршій у княжому роді мав бути великим київським князем і мав користуватись патріархальною властю над іншими князями. Право старшинства опиралось на погляді, що Держава — це власність цілого княжого роду і що кожний князь має право бути володарем Держави. Піднесення родового старшинства до степеня правної засади династичного устрою мало держати в єдності Київську Державу.

Перед смертю князь Ярослав Мудрий мав змогу все розпорядити. Літописець розповідає, що князь Ярослав скликав до Києва усіх своїх синів та поставив своїм наслідником і головою цілої княжої родини найстаршого сина Ізяслава, якому віддав київський велико-княжий престіл. На смертній постелі князь Ярослав Мудрий наказував своїм синам, щоб жили в згоді і любові, щоб помагали собі взаємно і спільно боронили свою Батьківщину від ворогів, та щоб не займали самовільно землю один у одного і переймали велико-княжий престіл законною дорогою. “Любіться сини мої” — казав він — “ви діти одного батька і одної матері. Коли будете жити в любові, Бог буде з вами і дасть вам побіду над ворогами, а коли жити мете в ненависті і в суперечці, то й самі загинете і запропастите землю своїх батьків, яку вони зібрали у великому труді”.

У славі дожив князь Ярослав Мудрий глибокої старости — 76 року життя — та помер дня 20-го лютого 1054 р. у Вишгороді на руках свого улюбленого сина Всеволода, якого заєдно держав коло себе. Літописець оповідає, що князь

Всеволод привіз тіло свого батька Ярослава до Києва. Все київське духовенство вийшло за місто на стрічу тлінних останків князя Ярослава та привезено їх до Києва з молитвами і церковними співами. Серед величавого похоронного обряду похоронено князя Ярослава Мудрого в білій мармуровій домовині, що її приміщено в катедральній Церкві св. Софії, цій найславнішій пам'ятці, що залишив по собі цей могутній володар Київської Держави, великий будівничий і опікун української Церкви та світлий подвижник культури.

II. ЧАСТЬ

ЦЕРКОВНЕ І КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В КИЇВ- СЬКИЙ ДЕРЖАВІ ЗА КНЯЗІВ ЯРОСЛАВИЧІВ: ІЗЯСЛАВА, СВЯТОСЛАВА І ВСЕВОЛОДА (1054-1093)

I. Панування князів Ярославичів

По смерті князя Ярослава Мудрого на великокняжому престолі в Києві засів князь Ізяслав I. на основі права старшинства. Спершу він поділився владою з братами — чернігівським князем Святославом і переяславським князем Всеволодом та разом з ними відбував воєнні походи проти диких орд Торків і Половців. Три старші брати Ярославичі спільними силами здобули Волинь і Галичину та разом робили лад поміж молодшими братами.

По 14-ти літах успішного князювання Ізяслав вперше втратив київський престіл. Невдача трьох братів Ярославичів у війні з Половцями спричинила велике невдоволення серед Киян. Неприхильна князеві Ізяславу партія викликала ворохобню та проголосила полоцького князя Всеслава великим князем київським. Князь Ізяслав був приневолений утікати з Києва, однак по сімох місяцях знову заволодів великокняжим престолом. Весною 1073 р. прийшло до великого непорозуміння між князем Ізяславом і його братами, Святославом і Всеволодом, за полоцький уділ і за право великокняжого наслідства. Князь Ізяслав старався удержати становисько великого київ-

ського князя в своєму власному роді та намагався на місце права старшинства (сеніорату) поставити право прямого дідицтва. Прийшло до війни між братами і князь Ізяслав мусів знову покинути Україну. Великокняжий престіл зайняв енергійний і освічений князь **Святослав II. Ярославич**. Друге вигнання князя Ізяслава тривало чотири роки. Прогнаний князь Ізяслав перебував у Польщі в князя Болеслава, а потім вибрався до Майнцу до німецького цісаря Генриха IV., якому привіз багаті дари і просив його, щоб допоміг йому відзискати київський престіл. Тоді цісар Генрих був в тяжкому положенні, бо Саксонці збунтувалися. Він вислав посольство до князя Святослава з домаганням, щоб віддав князеві Ізяславові загарбаний київський престіл. На чолі німецького посольства на Україну станув трієрський єпископ Буркгарт, якого сестра Ода була жінкою князя Святослава.

Князь Святослав Ярославич помер 27 грудня 1076 р. Коли Ізяслав довідався про смерть свого головного противника, повернув на Україну із своїм сином Ярополком та на основі порозуміння з князем Всеволодом втретє обняв великокняжий престіл. Небавом почалася боротьба за Чернигівщину між князем Всеволодом і князями-“ізгоями”, Олегом Святославичом, який сидів у Тмуторокані і Борисом, сином наймолодшого Ярослава, Вячеслава. Князь Ізяслав поспішив з військовою допомогою Всеволодові і в битві на “Нежatinій ниві” під Черниговом наложив головою з руки скритовбивця дня 3 жовтня 1078 р. Трагічна смерть князя Ізяслава в силі віку — в 54-му році життя — викликала щирий жаль київського

громадянства. В нашому найдавнішому літописі маємо дуже теплу, простору згадку посмертну про нещасливого українського володаря Ізяслава, щирого оборонця незалежності української Церкви від Царгороду, вірного сторонника Апостольської Столиці та визначного представника політичної одноцільності Київської Держави. Літописець розповідає: “Вийшов на зустріч поляглому Ізяславові увесь Київ. Тіло його положено на сани та священники і монахи з піснями повезли його в город. Плакав по ньому весь народ, так що серед великого плачу і голосіння не можна було чути співу. Ярополк ішов за ним з дружиною ридаючи. Тіло занесено до Церкви Пресв. Богородиці і положено в мармурову гробницю. Ізяслав був муж гарний лицем, великий тілом і незлобний вдачою; любив правду і ненавидів кривди, не було в ньому ні підступу, ні хитрощів, за зло не віддавав злом.”

По смерті князя Ізяслава його син Ярополк-Петро, обдарований в Римі королівською короною і призначений на короля Української Держави, не міг здійснити батьківських намірів. Великим київським князем став **Всеволод** переяславський, який був одружений з византійською цісарівною з роду Мономахів і мав широкі династичні звязки. Син князя Всеволода, Володимир, який по матері дістав прізвище Момах, був жонатий з дочкою англійського короля Гарольда, а Всеволодова дочка, Евпраксія, вийшла заміж за німецького цісаря, Генриха IV. Князь Всеволод залишив собі Київщину, Чернигівщину і Переяславщину, а з неукраїнських областей Смоленщину і Ростов-Суздальщину. Ярополк Ізяславич

володів західними землями з Володимиром Волинським як столицю, а Святополк Ізяславич отримав Новгород.

Продовж свого 15-літнього князювання в Києві (1078-1093) князь Всеволод не зазнав спокою. Вже на початку свого панування в Києві він почав боротьбу з Ярополком, до якого київське населення відносилось дуже прихильно. Воно бачило в князеві Ярополкові заступника самостійності української Церкви проти залежності від Царгороду, якої представником був князь Всеволод. Ця боротьба скінчилась трагічною смертю князя Ярополка, який згинув на галицько-волинській границі. Літописець присвячує щирий спомин князеві Ярополкові та з жалем згадує про його величавий похорон, в якому взяв участь князь Всеволод з своїми синами Володимиром і Ростиславом.

Князь Всеволод знав п'ять чужих мов та визначався широкою освітою, однак був мало енергійний. Продовж довгих літ він мусів зводити бої з князями-ізгоями, яких провідником був завзятий Олег Святославич, прозваний Гореславичем, тому що він спричинив багату горя рідній країні.

II. Українська Церква за князів Ярославичів Ізяслава I, Святослава II і Всеволода I.

1. Розрив між східною і західною Церквою

В 1054 р. в першому році князювання Ізяслава Ярославича наступив остаточний розрив між візантійською, східною і римською Церквою, який став епоховою подією в історії Церкви та приніс велику шкоду всьому християнству, а передусім східній Церкві.

Головним спричинником цього церковного розриву — східньої схизми був царгородський патріарх, Михайло Керулярій, людина честолюбна і вперта. Він не хотів допустити до повернення єдності вселенської Церкви, свідомо загострював відносини і змагав до розриву. Керулярій ненавидів Апостольську Столицю і латинський обряд та почав безпощадну боротьбу проти латинства в південній Італії. Коли візантійський цар Константин IX. Мономах, взяв в оборону латинян, патріарх Керулярій зорганізував проповідничу і письменницьку пропаганду проти Апостольської Римської Столиці. Він переслав до всіх західних латинських єпископів окружне письмо, в якому поновно підніс закиди проти римської Церкви, що латинники уживають до св. Літургії неквашеного, прісного хліба, що постять в суботу і співають в часі посту “алилуя,” що зобов'язують священників до безженности і не признають миропомазання уділеного священником та сфалшували символ віри додатком “і Сина.” Візантійське духовенство диви-

лось на латинський обряд з погордою і ненавистю та уважало, що західна римська Церква відпала від праведної Христової науки, яка зберігається тільки в східній, византійській Церкві. Протилатинська пропаганда довела до того, що грецьке населення в Константинополі (Царгороді) кинулося на латинські костели і монастирі та вчинило великий погром, не спиняючись навіть перед збещенням Пресвятої Евхаристії. Патріярх Керулярій приказав в 1053 р. замкнути в Константинополі латинські святині і заборонив сповняти душпастирські обов'язки в латинському обряді.

Коли Папа Лев IX. дізнався про цю пропаганду проти римської Церкви і про замкнення латинських Церков, вислав до Константинополя посольство під проводом вченого теолога, кардинала Гумберта з письмом, в якому основно відповів на зроблені закиди та словами повними любови закликав до замирення. Святіший Отець домагався, щоб Керулярій відкликав неоправдані закиди і ворожі рішення. Цісар Константин IX. Мономах прийняв з почестями папських легатів та щиро бажав залагодити непорозуміння, однак гордий патріярх Керулярій не хотів допустити до поєднання. Мабуть кардинал Гумберт почав надто рішучо і гарячо збивати закиди Византійців, тому Керулярій відкинув папське письмо. Цісар бажав ще посередничити, однак Керулярій не згодився на спільну конференцію.

Дня 16. липня 1054 р. кардинал Гумберт кинув клятву (анатему) на патріярха Керулярія і його однодумців та зложив екскомунікаційну грамоту (булю) на головному престолі в Церкві св. Софії.

По виїзді папських легатів з Константинополя Керулярій спалив демонстративно екскомунікаційну грамоту (викляття) та скликав синод митрополитів. У виданому синодальному письмі зневажено західну римську Церкву та візвано інших східніх патріархів, щоб зірвали всяку звязь з Апостольською Столицею. Так прийшло до східнього роздору. Враз з Царгородською Церквою відпали від церковної єдності східні Церкви: антиохійська, александрійська й ерусалимська. Византійська церковна нетерпимість, засліплення і ненависть до Римської Столиці довели до великої східньої схизми — до остаточного розриву між східньою і західною Церквою.

2. Апостольська Столиця і Византія стараються приєднати українську митрополію.

Коли в 1054 р. дійшло до розриву між византійською і римською Церквою, українська київська Церква не пішла сліпо за Царгородом. Про це переконають нас факти, подані в літописах і в Печерському Патерику.

Історик Церкви, кардинал Бароній, подає коротку відомість одного з членів папської делегації до Царгороду (Константинополя), що папські легати під проводом кардинала Гумберта в поворотній дорозі з Царгороду прибули на Україну. Вістку про побут кардинала Гумберта в Києві можна вважати правдивою. Він робив старання, щоб Київську Державу відтягнути від Византії і відірвати київську митрополію зпід юрисдикції византійського патріарха.

Тогочасні політичні обставини в Київській Державі були сприятливі для Апостольської Столиці. Наслідник князя Ярослава Мудрого, київський князь Ізяслав I. отверто заявлявся за Заходом і Римською Апостольською Столицею та ціле своє життя держався цього західного, політичного і церковного напрямку. Історик Голубинський називає князя Ізяслава “найбільше католицьким князем” Київської Держави.

Продовж двох десятків літ відбувались між Апостольською Столицею і Візантією невпинні змагання, щоб приєднати собі велику українську митрополію. Візантійські цесарі старались параліжувати всякі прояви церковної самостійности київської митрополії і зближення її до Риму. Царгородський патріарх мав легкий доступ на Україну через княжий двір молодшого Ярослава, переяславського князя, Всеволода, який був жонатий з дочкою візантійського цесаря Константина IX. Мономаха. Княжий двір Всеволода став пізніше опорою і пристановищем сторонників Візантії та звідси ширилися візантійські впливи по всій Україні.

Спершу князі Ярославичі, Ізяслав, Святослав і Всеволод, поступали згідно в церковних справах та в згоді жило духовенство грецького і місцевого виховання. Щойно пізніше витворилися в Київській Державі дві партії — візантійська і римська.

3. Наслідник митрополита Іларіона, Юрій

Деякі північні літописи згадують під 1055 роком київського митрополита Єфрема в звязку з

інтригами проти новгородського єпископа Луки Жидяти, однак не вияснюють, хто цей Єфрем та звідки прибув до Києва. Історик Чубатий каже, що згадка про цього загадкового митрополита Єфрема є мабуть пізнішою вставкою з кінця XII століття або ім'я Єфрем це друге ім'я митрополита Іларіона.

Літописні списки, Іпатієвський і Лаврентієвський, під 1072 роком при нагоді перенесення мощів св. князів Бориса і Гліба подають Юрія з роду Грека, як першого митрополита по Іларіоні. Митрополит Юрій прибув з Царгороду на Україну скорше мабуть як 1060 р., як можна здогадуватись з деяких вісток в літописі і в Печерському Патерику. Прибуття митрополита Юрія до Києва було великим здобутком царгородського патріярха і його сторонників в Київській Державі. Митрополит Юрій почав свою церковну діяльність, як активний противник Апостольської Столиці. Багато істориків вважає митрополита Юрія автором полемічного твору проти римської Церкви п. з. "Стязаніє с латиною", якого зміст немало причинився до непорозуміння між митрополитом Юрієм і князем Ізяславом.

Взаємини між митрополитом Юрієм і князем Ізяславом не уложилися добре. З приводу почитання національних святих Бориса і Гліба прийшло між ними до суперечки. Коли князь Ізяслав вернув до Києва, задумав звеличати пам'ять св. князів-мучеників, Бориса і Гліба перенесенням їхніх мощей до нової камінної гробниці в ново-збудованій Церкві у Вишгороді. Митрополит

Юрій не признавав святих Бориса і Гліба, тому що їх канонізовано перед 50-ти роками, коли київська Церква не підлягала царгородському патріярхові. Мабуть митрополит робив якісь труднощі та повів це торжество так, неначе б шойно тепер доконувалась канонізація князів Бориса і Гліба.

На це свято перенесення мощей св. князів-мучеників, яке відбулося 20. травня 1072 р., прибули князі Святослав і Всеволод з своїми дітьми і боярами та митрополит Юрій з єпископами: Неофітом чернігівським, Петром переяславським, Микитою Білгородським і Михайлом Юріївським та ігумени київських монастирів з ченцями; між ігуменами був Преподобний Теодосій Печерський. Літописець розповідає, що після посвячення Церкви у Вишгороді почали переносити мощі. Князі взяли на плечі домовину з Борисовими мощами і понесли до нової Церкви. Попереду ішов митрополит з єпископами і духовенством та з процесією. Коли принесли домовину до Церкви, митрополит відкрив її і всі цілували мощі. Потім поклали їх в нову камяну гробницю. Мощі князя Гліба лежали в камяній домовині, тому поклали її на сани і потягли до Церкви. Після цілування мощей митрополит взяв Глібову руку і поблагословив нею князів. В літописі читаємо, що митрополит Юрій спершу не хотів вірити в чуда, які діялися за заступництвом св. Бориса і Гліба. Коли він побачив їхні тіла цілі, мов живі, злякався та почав прилюдно просити, щоб Господь простив йому гріх. Після торжества перенесення мощів св. Бориса і Гліба князі Святослав і Все-

волод роздали убогим щедрі милостині і уладжено великий бенкет для учасників свята.

Історик Томашівський каже, що митрополит Юрій зайняв неприхильне становище супроти загального домагання канонізації княгині Ольги і князя Володимира Великого. Пізніше митрополит Юрій покинув Київ та виїхав до Царгороду і вже не повернув на Україну.

4. Посольство Ярополка Ізяславича до Риму

По своєму другому вигнанні князь Ізяслав вислав свого сина, Ярополка-Петра до Риму, щоб він як наслідник київського престолу віддав Київську Державу під опіку Апостольської Столиці та просив для себе королівської корони. На початку 1075 р. Ярополк Ізяславич прибув з своєю дружиною до Риму. Поклонившись гробам св. Апостолів Петра і Павла, Ярополк зложив заяву вірності Папі Григорієві VII. та в імені батька Ізяслава висловив гаряче бажання, щоб міг з його рук отримати українське королівство, як надання (ленно) св. Петра. Коли Папа Григорій по основному розслідуванні справи переконався, що вона правдива і слухна, прийняв Київську Державу в опіку Апостольської Столиці. В імені св. Петра свят. Отець передав князеві Ізяславові символічно владу над Київською Державою коронацією його сина, князя Ярополка і Ярополкової жени Ірини. Зв'язуючи з Апостольською Столицею майбутність Київської Держави, князь Ізяслав ставав “апостольським королем”, подібно як угорський король.

До наших часів збереглися дві старовинні мініатюрні ілюстрації, з яких одна зображає по-

клін князів Ізяслава і Ярополка та княгині Ірини і її матери Гертруди св. Апостолові Петрові, а друга представляє коронацію князя Ярополка і княгині Ірини. За князювання Ізяслава поширився в Київській Державі під західним впливом культ св. Петра.

Щоб докладніше порозумітись з князем Ізяславом, Папа Григорій VII. вислав до нього посольство, якому доручив обговорити справу порозуміння Київської Держави з Апостольською Столицею та передав листа до короля України Димитрія (таке було християнське ім'я князя Ізяслава, яке він вживав в своїх зносинах із заходом). В цьому листі з 17. квітня 1075 р. Папа Григорій VII. дуже ласкаво і сердечно говорить про заяву князя Ізяслава і про сповнення його бажань. “Ми зробили це з любови і щирого бажання, щоб св. Петро вставився за Вас у Бога і мав у своїй опіці Вас, Ваше королівство та все Ваше добро, та щоб дозволив Вам правити Державою в повному мирі, честі і славі до кінця Вашого життя” — читаємо в папському листі. “Ми вислали наших послів, з яких один — це Ваш вірний приятель. Вони вияснять Вам докладно не тільки те, що міститься в листі, а й доповнять усно те, що в ньому не написано. В усіх справах, які вони там на місці будуть вести і постановляти з уповажнення Апостольської Столиці, допоможіть їм в щирій любові і прихильності.”

В папському листі нема згадки про церковне розеднання між Апостольською Столицею і українською Церквою, тому що князь Ізяслав не прийняв до відома розриву між східньою і західною Церквою. За його князювання не переривались

зв'язки Київської Держави з Апостольською Столицею. Головним предметом переговорів папських послів з князем Ізяславом були церковні справи, а передусім справа наладження взаємин між Києвом і Римом та справа організації київської митрополії, як нової церковної провінції католицької Церкви.

Князь Ізяслав сподівався, що українська Церква піде новим шляхом світлого розвитку в єдності з Апостольською Столицею, яка не посягала на автономічні уладження київської митрополії. Передчасна смерть князя Ізяслава знівечила порозуміння Київської Держави з Апостольською Римською Столицею.

5. Боротьба двох церковних партій в Печерському монастирі

Змагання між Апостольською Столицею і Візантійською Державою за київську митрополію перенеслися до Печерського монастиря, в якому монахи поділились на два табори: римський і візантійський. Духовими провідниками цих двох таборів були печерські подвижники, Антоній і Теодосій. Преподобний Антоній був сторонником візантійського патріярха і лишився вірним своїм грецьким, афонським вихованням. Одна частина печерських монахів під проводом Антонія виступила проти князя Ізяслава, хоч він був найбільшим добродієм новозаснованого Печерського монастиря.

Печерський ігумен, Теодосій, найславніший точочасний подвижник, був представником римського напрямку. Він зберіг до своєї смерті вірність Апостольській Столиці і князеві Ізяславові,

як законному київському князеві. Печерський Патерик згадує, що в печерському монастирі вибухали “крамоли і смятенія” між сторонниками Риму і Візантії.

Після смерти князя Ізяслава византійська партія взяла верх в печерському монастирі. Боротьба двох церковних партій, римської і византійської, закінчилася насильним прогнанням печерського ігумена Стефана, монаха незвичайної побожності та дуже заслуженого коло будови мурованої Успенської Церкви печерського монастиря. Прогнаний за свої католицькі переконання, ігумен Стефан перенісся до Володимира Волинського, де княював син Ізяслава, Ярополк, як володар західної, волинсько - галицької України. Тут ігумен Стефан став волинсько - галицьким єпископом і продовж довгих літ успішно трудився на церковній ниві. На печерську ігуменію прийшов сторонник Візантії, Нікон, давний емігрант з Печерського монастиря, який з Преп. Антонієм перебував на лівобережній Україні.

6. Наслідник митрополита Юрія, Іван II.

Коли митрополит Юрій покинув Україну, київський митрополичий престіл мабуть довгий час був необсаджений, бо в літописі не згадується про участь митрополита в похороні князя Ізяслава. В цьому часі митрополит мав мабуть свій осідок в Переяславі під опікою князя Всеволода, бо в літописі згадують про переяславських митрополитів. Після уступлення митрополита Юрія царгородський патріарх прислав на Україну митрополита Лева, який осів в Переяславі, головному осередку лівобережної України.

Мабуть великий київський князь Святослав II. Ярославич не бажав мати у себе митрополита грека. Переяславський митрополит Лев лишив по собі пам'ять, як автор полемічного твору проти латинян.

Безпосереднім наслідником митрополита Юрія був Іван II., який обняв київський митрополичий престіл в 1078 р., коли князь Всеволод став великим київським князем. Митрополит Іван II. був визначною людиною, дуже здібною, побожною і тактовною. Він виявив свій письменницький і правничий талант в “Посланні до Всесвітлішого, Преосвященого брата і співслужебника, Климента, Папи Старого Риму.” Це послання є найповажнішим полемічним твором проти латинян, написаним митрополитом української Церкви. Пишучи про римську Церкву, митрополит Іван II. не пішов слідом тогочасних церковних византийським письменників. Він провадив полеміку проти латинян з більшим тактом, ніж було в звичаю його грецьких земляків. Згаданий в цьому посланні Папа Климент — це антипапа, піддержуваний німецьким цісарем, Генрихом IV., равенський архієпископ Гвіберт, якого лише сторонники цісаря uznawali головою католицької Церкви. Антипапа Климент інтересувався питанням церковної єдності і вислав посольство на Україну, бажаючи навязати взаємини з українською Церквою. Митрополит Іван II. написав послання до Папи Климента, в якому подав головні блуди “соблазни”, в які попала західно-римська Церква — відступства від цих основ віри, які були усталені на сімох вселенських соборах при участі заступників Апостольської Столиці. В посланні

не подається в сумнів першенство Папи римського в церковній ерархії.

Взаємини між митрополитом Іваном II. і київським духовенством не були згідливі. Причиною незгоди була справа перенесення до нової Печерської церкви Успення Пресв. Богородиці мощів Преподобного Теодосія, якого культ почався ширити на Україні зараз по його смерті. Митрополит Іван II. відкладав з року на рік перенесення мощей Препод. Теодосія до Успенської Церкви мабуть тому, що це мало бути вступом до його канонізації. Византійська Церква не признавала Препод. Теодосія за цілком правовірного, бо він був вірним сторонником Апостольської Столиці.

Митрополит Іван II. уложив “Правила церковні от святих книг” у формі відповідей на запити чорноризця Якова. Ці постанови звернені проти якихнебудь взаємин з латинниками, а особливо заборона подружжя княжої родини із західними, латинськими пануючими родами, мабуть довели до непорозуміння між київським княжим двором і митрополитом Іваном II. Князь Всеволод мусів прикро відчути византійські постанови, поміщені в “Правилах церковних” митрополита Івана II., бо вони були звернені проти українських князів, що були посвячені із західними католицькими родами. В цих “Правилах церковних” була постанова: “Давати дочки найблагороднішого князя як невісти до народів, які причащаються опрісноками (неквашеним хлібом), річ недостойна і дуже погана. Коли богоугодний князь заключить такі подружжя своїх дітей, підпаде церковній карі.”

За князювання Всеволода почав ширитися в Київській Державі культ св. Андрея, як спільного апостола Византії і України. Митрополит Іван II. був гарячим пропагатором цієї Андріївської легенди, яка мала причинитись до сильнішого прив'язання Київської Держави до Царгороду. Заходами князя Всеволода та під опікою митрополита Івана побудовано в Києві в 1086 р. першу Церкву в честь св. апостола Андрея, а в 1089 р. здвигнено другу Андріївську Церкву в Переяславі. Князь Всеволод при співучасті митрополита Івана II. оснував у Києві жіночий монастир в честь св. Андрея. Цей монастир став огнищем византійського напрямку в Київській Державі. Першою ігуменею цього монастиря була Всеволодова дочка, Янка, яка по смерті митрополита Івана II. вибралась до Царгороду в справі назначення нового митрополита української Церкви.

Михайлівський монастир на Видобичі, заснований князем Всеволодом в 1088 р. і посвячений митрополитом Іваном II., продовж довгих літ був пристановищем сторонників Византії. В літописі є згадка, що ігумен видубицького монастиря, Сильвестер, переробив і доповнив наш найдавніший літопис "Повість временних літ." Михайлівська Церква видубицького монастиря, збудована над Дніпровою кручею, була первісно трьохнавна з трьома апсидами і одною вежею від північного заходу. Безупинно підмивана дніпровими хвилями, Михайлівська Церква вже в 1199 р. вимагала забезпечення перед дальшою руїною. Це нелегке завдання виконав придворний архітект князя Рюрика Ростиславича, Милоніг. В літописі

читаємо, що він збудував бетонову п'ятформу, яку підпер сильними кам'яними підпорами. На цій п'ятформі станули віттарні апсиди Михайлівської церкви. Крім віттарних апсид збереглася решта старих мурів Михайлівської Церкви разом з типовими для тогочасного київського будівництва вікнами у виді кладених одна в одну заглибин. Большевицький уряд розібрав в 1937 р. цілий Видубицький монастир.

В літописі є жалібна згадка про поляглого волинсько-галицького князя, Ярополка Ізяславича, вінчаного в Римі, короля Київської Держави. Його мощі з псалмами і піснями під проводом митрополита Івана II. проведено до монастиря св. Димитрія та похоронено в мармуровій домовині в Київській Церкві св. Петра, яку сам збудував. Літописець каже, що блаженний князь Ярополк був “тихий, смирний і братолюбець; він кожного року давав десятину на Церкву Пресв. Богородиці. Пізніше витворився на Волині культ князя Ярополка, як святого, а також в Печерському монастирі довго зберігалась пам'ять про цього побожного князя.

Літописець подав милу згадку про київського митрополита Івана II. В літописі читаємо: “Митрополит Іван був муж цікавий до книг і науки, милостивий для убогих і вдовиць, ласкавий до кожного, багатого і убогого, тихий, мовчаливий, однак вимовний. Такого раніше не було в Україні і потім не буде.”

По смерті митрополита Івана II. новим головою української Церкви став митрополит Іван III. Літописець каже про нього, що він був “муж не книжен і умом прост.”

7. Митрополит Єфрем. — Заведення празника “Перенесення мощей св. о. Миколая”

В літописі не маємо згадки про те, які старання робив князь Всеволод по смерті митрополита Івана III. в справі обсадження київського митрополичого престола. Тогочасний переяславський єпископ Єфрем мав титул митрополита. Деякі історики Церкви кажуть, що Єфрем був лише титулярним митрополитом. Інші вважають його за самостійного митрополита української Церкви. Спершу Єфрем був в службі князя Ізяслава, потім проти волі князя вступив до печерського монастиря і якийсь час жив в монастирі в Царгороді. Пізніше Єфрем став єпископом в Переяславі. Він був великим почитателем Препод. Теодосія і мабуть його заходами перенесено мощі Теодосія до нової Успенської Церкви. Мабуть князь Всеволод в порозумінню з єпископами віддав Єфремові управу київської митрополії.

Митрополит Єфрем був у взаєминах з Апостольською Столицею. Літописна згадка з 1091 р. свідчить, що він посилав до Риму священника Теодора, родом грека, який привіз мощі святих. Митрополит Єфрем лишив по собі пам'ять як фундатор Церков. Старе передання голосить, що заходами митрополита Єфрема заведено на Україні новий празник: “Перенесення мощів св. о. Миколая.”

Італійські моряки потайки вивезли в 1087 р. мощі св. о. Миколая з Мир Ликійських, які були під турецькою владою, до міста Барі в південній Італії. Два роки пізніше Папа Урбан II. устано-

вив на цю памятку свято “Перенесення мощей св. о. Миколая.” Це свято введено в Київській Державі між рр. 1090-1093. Византия не хотіла чути про це свято, бо воно було установлене Папою римським.

За князювання Всеволода появилось на Україні “сказаніє про перенесення мощей св. о. Миколая,” якого автором мав бути митрополит Єфрем. Тоді уложено окрему службу в память перенесення мощів св. о. Миколая, в якій в гарних словах висловлюється радість з того приводу, що святий пастир і святитель Христової Церкви, Чудотворець о. Миколай спочив в латинській землі і дальше виліковує всіх недужих так само, як колись в Ликії.

Використана література

1. Дорошенко, Д. “Нарис історії України”. Том III. Варшава, 1932.
2. Голубець, М. “Велика історія України”, Львів, 1935.
3. Грушевський, М. “Історія України”. Київ-Відень, 1921.
4. Грушевський, М. “Історія української літератури”. Том II. Київ-Львів, 1923.
5. Іловайський, Д. “Княжий період України-Руси”. Том I. Тернопіль, 1885.
6. Крип'якевич, І. “Українське життя в давні часи”. Львів, 1934.
7. Томашівський, С. “Вступ до історії Церкви на Україні”. Жовква, 1932.
8. Томашівський, С. “Українська історія”. Львів, 1919.
9. Коструба, Т. “Нарис з церковної історії України”. Львів, 1939.
10. Граф де Сент-Емур, “Анна Русинка, королева Франції”. Львів, 1909.
11. Возняк, М. “Історія української літератури”. Том I. Львів, 1920.
12. Січинський, В. “Архітектура старокнязівської доби”. Прага, 1926.
13. Костомарів, М. “Історія України в життєписах”. Львів, 1918.
14. Крип'якевич І., Радзикович В., Голубець М., Барвінський В. “Історія української культури”. Львів, 1937.
15. Лепкий, Б. “Начерк історії української літератури”. Ч. I. 1926.

ЗМІСТ

I ЧАСТЬ

1. Панування князя Ярослава Мудрого.....	Стор. 3
2. Українська Церква за князювання Ярослава Мудрого	” 4
3. Книжна освіта і письменство за Ярослава Мудрого	” 13
4. Церковне мистецтво в Ярославівій Державі....	” 20
5. Ярославова “Руська Правда”.....	” 28
6. Родинні і державні звязки князя Ярослава Мудрого	” 36
7. Заповіт і смерть князя Ярослава Мудрого.....	” 38

II ЧАСТЬ

I. Панування князів Ярославичів.....	Стор. 41
II. Українська Церква за князів Ярославичів.....	” 45
1. Розрив між східною і західною Церквою.....	” 45
2. Апостольська Столиця і Візантія стараються приєднати українську митрополію.....	” 47
3. Наслідник митрополита Іларіона, Юрій.....	” 48
4. Посольство Ярополка Ізяславича до Риму.....	” 51
5. Боротьба двох церковних партій в Печер- ському монастирі	” 53
6. Наслідник митрополита Юрія, Іван II.....	” 54
7. Митрополит Єфрем. — Заведення празника “Перенесення мощів св. о. Миколая”.....	” 59

ІСТОРИЧНІ КНИЖКИ про УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ

на складі Отців Василія у Мондері, Алберта, Канада:

Берестейська Унія, о. Семчук	.25
Великий Чернець і Народолюбець, І. Б.	1.30
Великий Мученик за Унію, о. М.Щ. ЧНІ.	.50
Віра українського народу, ювіл. пам'ятка	.15
В 300 ліття смерті митроп. Рутського	.15
За Христа й Україну, І. Малнівський,	.75
Звідки Русь-Україна прийняла християнство.	.75
Історія вселенської Церкви, о. Дядько	.35
Катол. Церква в минулому й дотепер. Укр.	1.00
Католицька Церква в Західній Україні	.25
Митрополит Андрей Шептицький, Ст. Баран	1.30
Митроп. Михайло Рагоза, о. Семчук	.05
Наша Холмщина, о. Семчук	.10
Одна нація, одна Церква, Брадович	.40
Перемога духа, І. Сапіга	.40
Християнство в Україні, о. Божик	.15
Церква Українців у Канаді, о.Божик, опр.	1.35
Що дали греко-кат. церква й духовенство українському народові, о. Сохоцький	1.00

„СТОРИЧКИ“ з укр. церкви й культури
о.Мирослава Ріпецького:

I. Початки християнства в Україні, 64 стор.	.35
II. Св. Володимир Великий, сторін 76.	.40
III. Церква і культура за Ярослава М. 64 стор.	.35